

УДК: 159.922.1: 37.018.1

© Боровцова М.С., 2013 р.

М.С. Боровцова

Таврійський національний університет
ім. В.І. Вернадського, м. Сімферополь

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОГО ОБРАЗУ В ХЛОПЦІВ З НЕПОВНОЇ СІМ'Ї

У статті подано результати емпіричного дослідження розвитку гендерного образу як глибинних образів Чоловіка та Жінки у ході індивідуального гендерного розвитку хлопця в період з молодшого шкільного по юнацький вік. Динаміка розвитку гендерного образу досліджена автором на ґрунті аналізу частоти використання кольору у психомалюнках «Чоловік» та «Жінка», виконаних респондентами чоловічої статі 7-8, 13-14 та 17-18 років із повних та неповних сімей.

Ключові слова: гендер, гендерний образ, гендерний розвиток, неповна сім'я, психомалюнок.

М.С. Боровцова

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ГЕНДЕРНОГО ОБРАЗА У МАЛЬЧИКОВ ИЗ НЕПОЛНОЙ СЕМЬИ

В статье представлены результаты эмпирического исследования развития гендерного образа как глубинных образов Мужчины и Женщины в процессе индивидуального гендерного развития мальчика в период с младшего школьного по юношеский возраст. Динамика развития гендерного образа исследована автором на основании анализа частоты использования цвета в психорисунках «Мужчина» и «Женщина», выполненных респондентами мужского пола 7-8, 13-14 и 17-18 лет с полных и неполных семей.

Ключевые слова: гендер, гендерный образ, гендерное развитие, неполная семья, психорисунок.

M.S.Borovtsova

FEATURES OF DEVELOPMENT OF THE GENDER IMAGE AT BOYS FROM THE INCOMPLETE FAMILY

The results of empirical research of development of gender imago as an unconscious imago of Man and Woman during the male gender development since primary school age to adolescence are presented in the article. The dynamic of gender imago development is studied by the author through the analysis of frequency of using a color in psychodrawing "Man" and "Woman" of male respondents 7-8, 13-14 and 17-18 years old from complete and incomplete families.

Key words: gender, gender imago, gender development, incomplete family, psychodrawing.

Підхід до гендеру як до цілісної психічної репрезентації статі, сповненої неповторним динамічним глибинним, когнітивним та поведінковим смислом жіночого та чоловічого, здобутої індивідом у результаті набуття індивідуального

досвіду [1], спонукав нас до виділення умовних компонентів, що його складають на зазначених рівнях функціонування психіки: гендерного образу, гендерного концепту та гендерних практик. Гендерний образ є чуттєвим (в тому числі – допороговим), дознаковим, реальним сприйманням своєї та іншої статі, напрочуд тілесним, пов'язаним перед усім із потягом-відразом, і, пізніше, із більш складними емоціями, що значною мірою стосується попереднього (в тому числі – перинатального, раннього) досвіду статі, є динамічним та вимагає означення особистістю: у поведінці, в нарації або ж – у вигляді симптому. Оскільки ми наголошуємо на тому, що саме гендерний образ як розщеплене глибинне відображення статі у образах Чоловіка і Жінки зумовлює означення індивідом своєї жіночності чи чоловічності у нарації чи поведінці, то існує необхідність дослідження особливостей його розвитку в онтогенезі. Зокрема, цікавою є динаміка глибинних репрезентацій статі в умовах відсутності в родині одного з батьків.

Отже, **метою статті** стало обговорення результатів емпіричного дослідження особливостей розвитку гендерного образу в хлопців з неповної сім'ї (без батька).

Методика дослідження полягала у аналізі та зіставленні колірної семантики психомалюнків «Чоловік» та «Жінка», виконаних хлопцями 7-8, 13-14 і 17-18 років, що виховуються в повних та неповних сім'ях. Обсяг вибірки становив 240 осіб, з них 150 хлопців з повних і 90 хлопців з неповних сімей, по 50 і 30 осіб в кожній віковій групі відповідно.

Процедура дослідження полягала в такому: досліджувані отримували 2 аркуші паперу, 8 кольорових олівців і 1 простий (гумка для стирання не входила до комплекту, однак видавалась піддослідному за його запитом) та інструкція змалювати на одному аркуші – чоловіка, на іншому – жінку. Експериментатором фіксувалось використання кольору респондентом, без урахування обсягу замальованого ним простору, а також відзначались малюнки, позбавлені кольору. За результатами такої реєстрації було отримано частоти або відсоткові частки

вживання кольору респондентами різних вікових груп із повних та неповних сімей, тобто за шістьма групами вибірки, які у подальшому порівнювались між собою за допомогою ϕ^* -критерія Фішера або, у випадках обмеження можливості застосування цього критерія, χ^2 -критерія Пірсона. На основі отриманих даних нами було сформульовано висновки про динамічні аспекти глибинного компонента гендера особистості хлопців з неповних сімей – гендерного образу.

Інтерпретація використання кольору у змалюванні образів Чоловіка і Жінки спиралась на загальні положення психології кольору, викладені у роботах Б. Базими, М. Люшера, Л. Собчик, П. Яньшина, Г. Клара, а також на інтерпретаційні схеми Колірного тесту ставлень, розроблені Є. Бажиним, А. Еткіндом та А. Лутошкіним.

Результати емпіричного дослідження та їх обговорення. Підрахунок частот використання кольорів у психомалюнках «Чоловік», виконаних хлопцями різного віку з повних сімей (див. Табл.1) дозволив нам засвідчити динамічні процеси в семантиці їхнього образу Чоловіка.

Таблиця 1

Частота використання кольорів хлопцями різного віку з повних сімей у психомалюнку «Чоловік»

Досліджувані	Червоний	Жовтий	Синій	Зелений	Сірий	Чорний	Коричневий	Фіолетовий	Відсутність забарвлення
Хлопчики 7-8 років, %	48	18	40	44	16	42	46	6	8
Хлопці 13-14 років, %	34	22	34	30	10	30	30	0	34
Хлопці 17-18 років, %	18	12	30	18	24	18	16	4	36

Так, внаслідок застосування ϕ^* -критерія кутового перетворення Фішера стосовно відсоткових долей, поданих у Табл. 1, нами було виявлено, що у психомалюнках респондентів з повних сімей підліткового віку, у порівнянні з молодшим шкільним, достовірно частіше зафіксовано відсутність забарвлення ($\phi^*_{\text{емп}}=3,36$ при $p<0,001$) та рідше – коричневий колір ($\phi^*_{\text{емп}}=1,66$ при

0,01<p<0,05). Це може свідчити про тенденцію до емоційного відсторонення, знецінення того глибинного образу Чоловіка, що склався, втрату відчуття спорідненості з ним (коричневий колір – колір землі, материнського, родового), що в цілому узгоджується із критичністю цього віку, переоцінкою ідеалів та встановленням нових.

В малюнках «Чоловік» юнаків з повних сімей, порівняно з підлітками, достовірно частіше використано сірий колір ($\varphi^*_{емп}=1,9$ при $0,01<p<0,05$), рідше – червоний ($\varphi^*_{емп}=3,27$ при $p<0,001$) та коричневий кольори ($\varphi^*_{емп}=1,68$ при $0,01<p<0,05$). Це може свідчити про те, що там, де підліток пригнічував власні емоції стосовно Чоловічого в собі, юнак впорався зі своїми емоціями і заповнив те, де раніше був колір, сірим – байдужим, окремішним, нейтральним. Разом з тим бачимо, що індикатори спорідненості глибинного образу Чоловіка та його ресурсної фалічності, моці, енергії рідшають у психомалюнках юнаків з повних сімей, що може говорити про його деідеалізацію як про загальночоловічу вікову норму або ж як суто українську проблему.

В цілому за період з молодшого шкільного по юнацький вік в психомалюнках «Чоловік», виконаних респондентами з повних сімей, рідшає використання коричневого ($\varphi^*_{емп}=3,34$ при $p<0,001$), червоного ($\varphi^*_{емп}=3,27$ при $p<0,001$), зеленого ($\varphi^*_{емп}=2,88$ при $p<0,001$), чорного кольору ($\varphi^*_{емп}=2,67$ при $p<0,01$). Тобто гендерний образ хлопців з повних сімей має тенденцію до втрати семантики негативізму, домінантності, напруженості, тривоги, однак разом з тим він втрачає і свою фалічну, архетипічно чоловічню ресурсність. Зважаючи на викладені вище висновки, ми можемо стверджувати, що глибинний образ Чоловіка розвивається або у напрямку емоційної нейтральності, того ставлення, що ми могли б назвати прийняттям, або у напрямку відсторонення, пригнічення емоційного зв'язку, що відображує дві тактики досягнення переживання відповідності йому.

Розглянемо відсоткові частки респондентів із повних сімей, які використали той чи інший колір у психомалюнку «Жінка» або ж змалювали образ Жінки без забарвлення, у Таблиці 2.

Таблиця 2

Частота використання кольорів хлопцями різного віку з повних сімей у психомалюнку «Жінка»

Досліджувані	Червоний	Жовтий	Синій	Зелений	Сірий	Чорний	Коричневий	Фіолетовий	Відсутність забарвлення
Хлопчики 7-8 років, %	42	44	32	34	24	32	30	10	8
Хлопці 13-14 років, %	46	22	36	16	4	10	18	0	40
Хлопці 17-18 років, %	44	22	22	12	8	0	20	12	38

Відсоткові долі, подані у Табл. 2, були порівняні нами за допомогою ϕ^* -критерія кутового перетворення Фішера, завдяки чому було встановлено глибинну динаміку образу Жінки, характерну для хлопців із повної сім'ї.

Так, у психомалюнках «Жінка» респондентів підліткового віку, в порівнянні з молодшими школярами, достовірно частіше зафіксовано відсутність забарвлення ($\phi^*_{емп}=3,98$ при $p<0,001$), та рідше – сірий ($\phi^*_{емп}=3,105$ при $p<0,001$), чорний ($\phi^*_{емп}=2,8$ при $p<0,001$), жовтий ($\phi^*_{емп}=2,37$ при $p<0,01$), зелений колір ($\phi^*_{емп}=2,11$ при $0,01<p<0,05$). Відповідно до психосемантики кольору, викладеної у працях М. Люшера, Л. Собчик, Е. Бажина, А. Еткінда, Б. Базими, А. Лутошкіна, П. Яньшина, це можна інтерпретувати як посилення емоційної відстороненості від жіночого, заперечення емоційної прив'язаності до нього, та в той же час зняття протесту проти нього і відторгнення, позбавлення його ознак доміантності, інфантильної активності, опіки. Можна говорити про те, що на зміну інфантильному запереченню жіночого на фоні сильної емоційної прив'язаності до нього, характерному для молодших школярів, приходять знебарвлення образу Жінки, що займає 40% зібраних нами психомалюнків. Виходячи з наших попередніх висновків ми можемо тлумачити це так: там, де

Хлопчики 7-8 років, %	33,3	40	33,3	16,7	30	26,7	46,7	6,7	26,7
Хлопці 13-14 років, %	30	3,3	23,3	13,3	30	23,3	30	13,3	40
Хлопці 17-18 років, %	10	16,7	16,7	33,3	26,7	16,7	16,7	0	46,7

Відсоткові доли, подані у Табл. 3, були порівняні нами за допомогою ϕ^* -критерія кутового перетворення Фішера, що дозволило виявити певні тенденції у зміні частоти використання кольору відповідно до віку. Так, у підлітковому віці, порівняно з молодшим шкільним, в психомалюнку «Чоловік» суттєво рідшає використання жовтого кольору ($\phi^*_{\text{емп}}=3,89$ при $p<0,001$). Ми схильні тлумачити це як тенденцію до позбавлення глибинного образу Чоловіка конотацій інфантильності, безвідповідальності, що супроводжують його енергійність, активність, жвавість.

У психомалюнках «Чоловік», виконаних юнаками, порівняно з підлітками, зареєстровано достовірно частіше зелений ($\phi^*_{\text{емп}}=1,87$ при $0,01<p<0,05$) і жовтий колір ($\phi^*_{\text{емп}}=1,85$ при $0,01<p<0,05$), рідше – червоний ($\phi^*_{\text{емп}}=1,99$ при $0,01<p<0,05$). Поєднуючи такі результати із незначною тенденцією до зменшення частоти використання синього, ми можемо тлумачити їх як регресію жовтого, що повернувся у психомалюнки юнаків з неповних сімей і в чистому вигляді, і в домішку до синього – тобто в якості зеленого. Інфантильний жовтий вказує на те, що глибинному образу Чоловіка, характерному для юнаків з неповних сімей, бракує зрілості, а значить – відповідно до ідей Дж. Уайлі, і зрілої чоловічої сексуальності [4]. В той же час, така інтерпретація узгоджується із висновками Є. Волченкової про те, що прототипами образу Чоловіка в умовах виховання в неповній сім'ї стають доволі молоді взірці: друг, брат тощо [2]. У даному ж випадку, жовтий функціонує не лише сам по собі, але і «затмарює» врівноважений, раціональний, гармонійний синій, що виражається в зеленому як напруга і контроль.

Окрім того, за досліджуваний нами період становлення гендерної ідентичності хлопців з неповних сімей в цілому у їхніх психомалюнках «Чоловік» зменшується частота використання коричневого кольору ($\phi^*_{\text{емп}}=2,56$ при $p<0,01$),

що, на наш погляд, може свідчити про зниження переживання спорідненості з образом Чоловіка. Однак, якщо звернутись до психосемантики кольору, запропонованої М. Люшером [3], то, зважаючи на попередні висновки, можна інтерпретувати зменшення частки коричневого (затемненого жовто-червоного) як очищення жовтого від стримування дій, від тривоги з приводу наслідків дій.

Розглянемо частоти використання кольорів хлопцями з неповних сімей у психомалюнках «Жінка», з урахуванням частки малюнків, позбавлених забарвлення у таблиці 4.

Таблиця 4

Частота використання кольорів хлопцями різного віку з неповних сімей у психомалюнку «Жінка»

Досліджувані	Червоний	Жовтий	Синій	Зелений	Сірий	Чорний	Коричневий	Фіолетовий	Відсутність забарвлення
Хлопчики 7-8 років, %	50	36,7	23,3	16,7	23,3	3,3	13,3	10	26,7
Хлопці 13-14 років, %	30	23,3	23,3	13,3	6,7	13,3	23,3	13,3	36,7
Хлопці 17-18 років, %	30	13,3	10	10	26,7	0	10	13,3	53,3

У психомалюнках «Жінка», виконаних підлітками з неповних сімей, у порівнянні з молодшими школярами, рідше зафіксовано сірий колір ($\varphi^*_{емп}=1,87$ при $0,01 < p < 0,05$). Зменшення частки сірого у психомалюнках «Жінка» хлопців зазначеного віку ми спостерігали і у групі хлопців із повних сімей, де разом з ним втрачала актуальність ціла плеяда кольорів, що було інтерпретоване нами як тенденція до втрати минулої емоційної прив'язаності. Для підлітків експериментальної групи така втрата не характерна, більше того – доля «сірої» емоційної нейтральності, безконтактності глибинного образу Жінки зменшується, тобто він, для респондентів підліткового віку з неповної сім'ї, продовжує бути емоційно значимим.

Юнаки 17-18 років експериментальної групи, порівняно з підлітками, сірий використовують достовірно частіше ($\varphi^*_{\text{емп}}=2,17$ при $0,01 < p < 0,05$), що може бути свідченням розв'язку емоційної насиченості даного образу на попередньому етапі.

В цілому з молодшого шкільного по юнацький вік у психомалюнках «Жінка», виконаних хлопцями з неповних сімей, рідшає використання жовтого кольору ($\varphi^*_{\text{емп}}=2,15$ при $0,01 < p < 0,05$) і зростає частка відсутності забарвлення до 53,3% ($\varphi^*_{\text{емп}}=2,13$ при $0,01 < p < 0,05$). Як бачимо, на відміну від глибинного образу Чоловіка, образ Жінки втрачає інфантильні ознаки незворотно, проте разом з нею – тобто свободою, легкістю, спонтанністю – втрачає і емоційну насиченість, перетворюється на дещо умовне, на контур.

Висновки. У хлопців із повних сімей глибинний образ Чоловіка із віком має тенденцію до втрати семантики негативізму, домінантності, напруженості, тривоги, однак разом з тим він втрачає і свою фалічну, архетипно чоловічну ресурсність, розвивається або в напрямку емоційної нейтральності, прийняття, або в напрямку відсторонення, пригнічення емоційного зв'язку з ним. У розвитку глибинного образу Жінки ми встановили загальну тенденцією до зниження тривоги респондентів із повних сімей по відношенню до жіночого, згасання страху і напруги, пов'язаних із загрозою від матері, її глибинних руйнівних інтенцій, материнською владою.

У розвитку гендерного образу хлопців із неповних сімей вказані тенденції порушено. До підліткового віку глибинний рівень гендеру – гендерний образ – у семантичному розумінні розвивається подібно до діагностованого в групі хлопців з повних сімей. Однак у юнацькому віці нами була констатована інфантилізація образу Чоловіка та емоційне знецінення образу Жінки. Зіставлення цих даних із отриманими в контрольній групі вибірки дозволило нам зробити висновок про регресійні процеси гендерного змісту в несвідомому юнака з неповної сім'ї.

В контексті зазначеного вважаємо перспективним дослідити розвиток глибинного образу Я хлопців із неповних сімей в аспекті залежності його семантики від семантики гендерного образу.

Список літератури

1. Боровцова М.С. Гендер как элемент психической реальности личности / М.С. Боровцова // Гендер, права человека, историческое знание: актуальные проблемы и перспективы исследований: материалы I всероссийской научной конференции с международным участием (25 мая 2012, Липецк, Россия). — Липецк: Гравис, 2012. — С. 4-7.
2. Волченкова Е.В. Влияние типа семьи на формирование маскулинности у юношей / Е.В. Волченкова // Социально-гуманитарные исследования и технологии: проблемы и перспективы развития: материалы Международной научно-практической конференции (27-28 апреля 2012, Харьков). — Харьков, 2012. — С. 68–70.
3. Люшер М. Оценка личности посредством выбора цвета / М. Люшер. — М.: Эксмо-Пресс, 1998. — 152 с.
4. Уайли Дж. В поисках фаллоса: Приап и инфляция мужского; пер. с англ. / Дж. Уайли. — СПб.: Б.С.К., 1996. — 128 с.